1.

Одного зимового ранку, ще темно було надворі, стукає паламар у вікно сотрудницького помешкання. Сотрудник збудився. Хтось пукає до вікна.

— Може, хто приїхав, — завважила їмость.

Тим часом паламар добувся вже до хати.

— Прошу їмості збудити єгомосця до хорого, — сказала дівка, всунувши голову у відхилені двері.

Єгомость, учувши тую неприємну новину, ви-тягався, позівав, обернувся на другий бік, засунув вище покривало і потонув у подушках.

— Може би-сь, помалу збирався! — говорила їмость.

— Боже, коли я тут висплюся? — з розпукою майже питав замилуваний в спанні сотрудник.

— А що, там надворі мороз? — спитав.

— Ганко, надворі як? —— спитала їмость дівку.

— Мороз з очима, — пояснила крізь двері дівка.

— А фіра є? — питав сонний сотрудник.

— Фіра? Є вже фіра, — голосно відповідав з кухні паламар.

— Хто приїхав?

— Єгомость питають, хто приїхав?

— Кайцьо той, — пояснив паламар.

— Далеко? До кого? — питав далі сотрудник, видимо, хотячи ще хоч хвильку полежати в теплій постелі.

— На другу баню — аж під лісом.

— До кого?

— Єгомость не будуть знати. Стара — єї син вже третю жінку має.

— Хто приїхав?

— Кайцьо —— вар'ят той...

— Ой, йой, йой!.. — йойкнув сотрудник.

І мав чого йойкати: одно — не хотілося йому вставати; друге —— Кайцьо, знаний у цілім містечку вар'ят, мав такі нужденні конята, що їдучий з ним мусив цілу дорогу дивитися, як вони пріють від би-чівна, і добре стерегтися, щоби не вернути домів з вибитим оком.

Кунктаторську тактику сотрудника перервав паламар.

— Син єї просив, аби борше, бо, бачуть, дуже хора.

— Ідіть до церкви, я зараз, — сказав сотрудник і в кілька хвиль був вже готовий до їзди.

2.

На сході зарум'янилося небо. Перші промені сон-ця, що продиралися на землю, немов замерзали від сильного морозу і ставали світлими стовпами у по-вітрі. На заході темніла довга полоса хмар.

У містечку було тихо. Голос дзвінка лунав у мо-рознім повітрі. Ідучи до гарбарень, робітники клякали на вулиці, хрестячись, перед фірою, що везла свя-щеника з Паном Богом.

Кайцьо, як звичайно, стоячи, поводив конятами за помочію здорового бичівна, покрикував, приц-мокував, стараючись збудити амбіцію коней, давно вже знищену голодом.

За годину заїхали на присілок перед хату, де була хвора. Надворі чекав високий худий мужик. Він впровадив панотця до хати.

На постелі лежала навзнак бабуся. Лице помор-щене, зчорніле, очі запалі в голову, примкнені, — лиш хрипіт у грудях вказував, що вона ще жива.

Син підняв її на руках, опер головою о припічок і вийшов. Всі хатні вийшли до сіней.

— Хорують та й хорують, — говорив син бабусі до паламаря.

— Ти мені кажи — знаю я, що то значить.

— З року на рік на мене паде, і тамтого року я жінку поховав, тепер мати коштує...

— Ти третю вже взяв?

— Та третю... Як ту доробитися?

— Щось мати лишить...

— Є ще сестри дві: як піде на поділ, то й кошт мені не вернеся.

— Ти сам на матір "спенсуєш"?

— Все сам. Вони прийдуть брати: тепер жадна носа не покаже.

Панотець задзвонив — сповідь скінчилася. Всі увійшли до хати.

Бабуся запричащалася, панотець скинув фелон і єпітрахиль та збирався відійти. Бабуся зашевелила губами, підняла руку, у грудях захрипіло.

— Ще би-м хотіла... о-о-о-ох... за-а-порядити, аби не гризлися по мені...

— Так краще. Аби кривди не було, як піде на поділ, — сказав паламар.

— Ко-о-рова — синові Фе-е-деві... спе-е-нсував на мее-не...

— Корова — мені, — шепнув син паламареві.

— Я можу й на суді присвідчити, якби що до чого, — шептав паламар.

— Сук-ма-а-на Ма-а-ри-сі... за-а-граблена... За-а-ставні коралі Па-ра-а-ні... — хриплим, умираючим голосом закінчила бабуся.

Панотець з паламарем вийшли з хати, сіли на сани й поїхали. Кайцьо не женувався тепер цілком і ревів на ціле горло.

— Підняв-єм тя вчора друками — знов здихати хо-о-очеш?

— Вже відтепер піднімаєте друками? До весни далеко... — сказав паламар.

— Облупле-е-е-ниця мерзе-е-нна. Тихо... Єгомость... — шепнув паламар.

— Що? Єго-о-мость? — ревів Кайцьо. — Або єгомость що? Вони мої коні знають... Дідьки би з тебе шкіру дерррли... Вйо-о-о-о!..

Нім доїхали додому, бабуся умерла.

3.

Крутою вуличкою присілка ішов похорон. На-переді ніс обдертий хлопчина хрест з розп'ятим Спа-сителем; тіло його, прибите колись цвяхами, холі-талося, прив'язане у рук і ніг червоними шнурками, обдертими з старого фелона побожним паламарем.

За ним несли два парубки хоругви.

Лютий східний вітер опирався в старі полинялі полотна, тріпотав над ними, рвав-звивав навколо жердок, знов розвивав, піддирав вгору, немов хотів Спасителя і Пречисту, що були зображені на хоругвах, унести на своїх могутніх крилах на небеса.

За хоругвами нужденними кіньми на простих санках боком їхав панотець, а позаду воли тягнули на санях велику синю трумну.

За трумною ішли юрбою люди зі свічками — діти і знайомі покійниці. Коли вітер на хвильку стихав, чути було проразливий, плачучий завід жіночий:

— Ма-а-мо-о-чко-о! Го-о-лу-бо-о-чко-о!

То знов старий захриплий голос дяка боровся з вітром, співаючи знайому пісню о злій вічності. Вітер глушив його спів — мовби виривав поодинокі слова і вірші так, що спів представляв для слухача дивогляд-ну плутанину:

Там гри-и-зе черв су-у-мли-ни-я,

Що-о не-е ді-ста-ав спа-се-ни-я

Наві-і-ки-и!

Від часу до часу похід зупинявся, бо санки з пан-отцем йшли в затоку так сильно, що коні оберталися до трумни; то знов котрийсь з несучих хоругви знемагав і не хотів дальше нести.

— А перемініть же єго! — говорив дяк.

— Гриньку, йди, возьмеш!

— Я не годен.

— Бери-но, Іване-Іванцю! — просили жінки.

Іванцьо стискав плечима і, не відповідаючи нічого, переходив на другий бік.

— Ото нарід поганий!

— Повітрє таке — дихати не дає...

— Боже сохрани та заступи!

— А тобі не треба буде нести хоругви? — питали злобно жінки.

— Вам, Юзихо, понесу, лиш умирайте! — відтинався Іванцьо.

— Скаменів би-сь! Умирай ти, і так гріх, що по святій земленці ходиш... — говорила Юзиха.

Хто знає, як довго би ще тягнувся той спір, коли б не панотець, котрому пристанок вже був задовгий.

— Ви християни?! — відізвався він голосно, висуваючи голову з великого ковніра своєї шуби.

На ті слова кілька звільна посунулося наперед, і Іванцьо взяв хоругву.

Малий, присадкуватий мужик, що сидів побіч панотця і поганяв коні, часто обертався від коней і поглядав у сторону трумни. Кілька разів вже отвирав губу і хотів щось сказати, але, видимо, важився ще, чи в такій справі, яка снувалась у нього по голові, можна зачіпати сидячого у фелоні панотця. Вкінці зважився і, повернувшися до панотця, боязко поспитав:

— Я би, прошу єгомостя ласки, спитав щось, та й боюся, аби єгомость не гнівалися на мене.

— Питайте! Я на тото є, — відповів панотець.

— Чи то може бути правда, що душа йде за трумною, як тіло несуть ховати?

— Але де! Як лиш душа вийде з тіла, зараз йде на суд перед Господа Бога, і тут Пан Біг присуджує єї або до неба, або до пекла, або до чистилища.

— То вона, душа тота, не є на похороні?

— Не є; вона є або в небі, або в пеклі, або в чистилищі.

Мужик повернувся до коней, а панотець засунув голову в ковнір.

— Ба, — зачав несміло мужик, — як воно так є, наприклад, що душа не йде за трумною, то можна би й без паради ховати...

— Що-о? Що ви кажете? — здивовано спитав панотець.

— Та я нічо... лиш воно, тіло тото, що є? Глина, порох... а як душа не йде за трумною, то можна би й без похорону...

Тут панотець з неприємністю помітив, що його пояснення в справі душі, оперте на науці теологічній, може дуже шкідливо вплинути на мислячого мужика, — він зачав справу обертати так, щоби і наука не потерпіла і щоби мужик не доходив до висновку, що можна тіло і без паради ховати.

— Ви того не зрозуміли добре, що я вам сказав, — пояснював він. — Душа пречінь може з тамтого світу бачити, що тут з тілом дієся, а зрештою, похорон є більше для душі, як для тіла.

— Тамті єгомость казали, що душа йде за трумною, — опирався на авторитеті мужик.

— Тамті казали так, а я вам кажу так. Так стоїть у Святому Письмі, — боронився панотець, признаючи в душі практичну рацію своєму попередникові.

— Та й чому би люди лишали в хаті, де був мерлець, наніч воду, рушник, хліб, сіль, якби душа не приходила ще раз покушати? — допитувався далі мужик.

— То, бачите, суть старі звичаї, котрі треба шанувати; хто там Божу волю може знати? — нап-равляв свою похибку панотець.

— У мене вмерла п'ять літ тому жінка. Лишили ми воду в мисці, рушник, хліб — так, як установлено; а на другий день конець рушника був замочений. Що єгомость на тото? Аби-м не доїхав, як неправду кажу.

— Божа сила! — ніяково відповів панотець.

— То як душа тота ще крізь ніч є на сім світі, то мусить бути і при похороні? — твердив, запитуючи, мужик. — Бо якби вона не йшла за трумною, то можна би і без паради...

— А чим же різниться чоловік від звірини? — вже злий говорив панотець. — Здохне вам скотина, облупите шкіру і стерво закоплете, а чоловік — ско-тина, аби без похорону? Що?

— Правда, єгомость.

— Давніше ще не так старалося за мерців. От в Єгипті — край на полуднє від нас, за морем — там три тисячі літ тому назад так мерців у лляне полотно завивали і мастями намащували, що ще тепер мерці, що їх відкопують, такі, як живі, — старався панотець доказувати конечність похорону.

— Ото би добре було: вмерла жінка чи дитина, аби за роки можна подивитися, — міркував голосно му-жик.

— Тепер вже люди не вміють так переховувати мерців.

— То вже там тої установи нема тепер? Скасували?

— Скасували, — потвердив панотець, не хотячи запускатися в історію Єгипту.

— А душа, прошу єгомостя, засуджена, наприклад, на пекло, чи може спокутувати колись свої гріхи? — спитав знов мужик.

— Боже борони! В пеклі каяння нема, — сказав пан-отець.

— Бог милосердний! — зітхнувши, промовив мужик і повернув коні у вуличку, що вела на кладовище.

На цвинтарі знов пішла суперечка, бо ніхто не хотів брати шнури, спустити трумну.

— Свячена вода! — кликнув панотець.

— Свячена вода! — заревів вічно п'яний гробар.

Подали воду свячену в зеленій плоскій запазуховій плящині. Панотець покропив гріб тричі.

— В гробі вода! — завважив хтось з присутніх.

— За життя пила небіжечка, й по смерті вода в гробі, — підсміхуючись, проговорив гробар.

— Берри за шнур! Трррримай!

— Д'собі! Пере-веррнеш!

— Вже!

Трумна з стукотом впала на дно гробу, задудніла під падаючими замерзлими грудами землі, — а душа небіжки, що йшла за похороном свого тіла, вислухала ще завзяту сварку гробаря і дяка з її сином, котрий не заплатив їм похоронних належитостей, а відтак вернула зі свистом вітру до нужденної хатини, щоби в останній раз взяти з собою кусник чорного, як земля, черствого хліба і з ним станути на суд справедливого, милосердного Бога...